

ТАРИХИЙ ОНГ ВА ХОТИРА ФЕНОМЕНИ: ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ

Набижонов Фурқатжон Валижон ўғли
Мустақил тадқиқотчи

Аннотация:

мақолада тарихий онг, тарихий хотира тушунчаларинг жамият маънавий ҳаётидаги роли ва у орқали вужудга келадиган миллий ижтимоий хотиранинг шаклланиши ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, тарихий онг ва тарихий хотиранинг шаклланишига асосий туртки берувчи социал омиллар, мактаб тарих фани дарсликларининг ёзилиши, бугунги аҳволи ва шу асосда шаклланган ижтимоий хотиранинг бугунги ҳолати баён этилган. Шу билан бирга ҳозирда поссовет мамлакатлари умумий ўрта таълим тизимида миллий тарих фанининг ўқитилиши, айрим мамлакатларнинг ўзга давлат миллий тарихини ўрганишга бўлган муносабатлари илмий ҳолислик нуқтаи назаридан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: тарих, ватан, тарихий онг, дунёқараш, хотира, глобаллашув, қадрият, ватанпарварлик, таълим, ижтимоий хотира.

Бугунги глобаллашув жараёнлари авж олган даврда мамлакатимиз келажаги бўлмиш ёшларнинг таълим-тарбиясини ривожлантириш уларнинг дунёқарашини ўстириш, ватанимиз тараққиётига хизмат қилувчи авлодни шакллантириш масалаларига давлатимиз томонидан алоҳида эътибор қаратилмоқда. Сабаби, миллатпарвар, ватанпарвар, умуминсоний маънавий фазилатларга эга авлод ҳар қандай жамият ёки давлатнинг таянчи ҳисобланади. Шу маънода Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июлдаги «Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида» ги ПҚ-5106- сон фармонида буюк давлат арбоби ва саркарда соҳибқирон Амир Темурнинг ватанга садоқат, эл-юртни ардоқлаш, мардлик, фидоийлик ва адолатпарварлик каби юксак фазилатлари ёш авлод учун ўрнак бўлиб хизмат қилишини инобатга олган ҳолда, республиканинг барча ҳарбий академик лицейларига «Темурбеклар мактаби»[1,13] номи берилиши халқимиз, айниқса, ёшларимиз тарихий онгини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришда беқиёс аҳамиятга моликдир.

Ёшларда миллий руҳ ва ватанпарварлик туйғуларини ҳосил қилиш борасида, гарчи бир қадар примитив бўлса-да, Германия тажрибаси диққатга сазовор. «XIX аср охири – XX аср бошларида Германияда тарих дарсларида миллий тарихга катта аҳамият қаратилган экан, бу асосан тарихий саналар, номлар, фактлардан иборат бўлиб улар ўқувчилар онгига шундай сингдирилар эдики, ўқувчилар ҳатто ухлаб ётганларида ҳам саволларга жавоб бера олардилар. Тарихий жараёнларнинг ўзоро боғлиқлиги унинг келиб чиқиш сабаблари унчалик аҳамиятга эга эмас эди. Ўқитувчилар ўз иқтидорига қараб, саёз материални бойитиш учун эътиборни ўзига тортадиган драматик воқеаларни айтиб беришардики, улар охир оқибатда тарихий манбаларга асосланган маълумотлар эмас, балки муаллимнинг катта фантазияси бўлиб чиқарди. Уларнинг асосий мақсади ўқувчи ёшларда ватанпарварлик туйғусини шакллантиришдан иборат эди».[2,9]

Маълумки, тарихий онг ва тарихий хотиранинг шаклланиши гўдак ота-онасидан бошқа кўрсатмалар қаторида уларнинг ўз тарихини, ўзининг оламдаги ўрнини тушунишини қабул

килиб оладиган мактабгача ёшда ҳам содир бўла бошлайди, аммо мактаб таълимини олиш даврида булар жадал ва тизимли тарзда шаклланади, эҳтимол, ота-онасиникидан фарқ қиладиган тарихий онг юзага келиши ҳам мумкин.

Мактабда ўқувчи ўқиш, ёзиш билан бир қаторда жамият ҳақида, ўз халқи, унинг тарихи тўғрисида тасаввурга эга бўлади. Агар мактабда ўқувчилар тарихий онги ривожлантириб борилса, келажакда давлат, жамият, миллатга садоқатли шахслар етишиб чиқади. Дарҳақиқат, мактабдаги таълим-тарбий тизимида ўқитиладиган тарих фани ўз ватанига садоқатли фуқарони тарбиялашда асосий ўрин эгаллайди. Бунинг исботи сифатида 2014 йилда Россия Федерациясида ғалабанинг 70 йиллиги муносабати билан бўлиб ўтадиган тадбирларга тайёргарлик жараёнида Москва шаҳрида жойлашган бир қатор университетларда «Талабалар тарихий онги» мавзусида социологик сўровнома ўтказилди. Тадқиқотдан кўзланган асосий мақсад талабаларнинг улуғ ватан уруши (Иккинчи жаҳон уруши) га муносабатини аниқлаш, уруш тарихини ўрганиш, ўзлаштириш, англаш масалаларига ойдинлик киритишдан иборат эди. Сўров натижасида умумий иштирокчиларнинг 92,4 % и мактаб тарих курсини улуғ ватан уруши бўйича ахборот олиш манбаи сифатида белгилашган.

Шунингдек, 2009 йилда Финляндияда тарихий онг муаммосини ўрганиш уни ривожлантириш, у ерда яшовчи одамлар томонидан ўтмиш концепцияларини ўрганадиган мултидисциплинар тадқиқот лойиҳаси амалга оширилган. Лойиҳанинг мақсади – тарихий онгни финнларнинг ўтмиш ҳақида билимлари, бугунги қарашлари ва келажак ҳақидаги умидларига қандай таъсир қилишини ўрганиш эди. Бутун бир йил давомида (2009 йил) фин халқининг тарихий онгини тадқиқ этиш мақсадида 4000 дан ортиқ респондент ўртасида сўровнома ўтказилган. Сўровномага қўшимча равишда, 2010 йилда иштирокчилар орасида бир қатор интервью маълумотлари йиғилган. Қўшимча тадқиқотлар кўпроқ балоғатга етмаган ёшлар жалб қилинган.

Мактабда ўқувчилар тарихий онгини ривожлантиришни социал-педагогик жиҳатдан такомиллаштириш учун, аввало, мактабгача таълим муассасаларида, оилада илк тарихий онг вужудга келишини унутмаслик керак. Бу давр мобайнида, бола ўз оиласидаги ҳаёт тарзи, ота-онасининг хатти-ҳаракатлари, эшитган панд-насиҳатларини ўзлаштиради ва бу унинг хотирасида муҳрланиб, фаолияти давомида қўлланила бошлайди. Бундан ташқари, фарзанд онгига ижтимоий муҳит, теваарак атроф, маҳалла, яшаш жойи ҳам таъсир этади. Маданий-маънавий ўзлаштириш жараёнлари олти-етти ёшгача давлат ва нодавлат мактабгача таълим муассасалари ҳамда оилада амалга оширилади.

«Кўп йиллик илмий кузатиш ва тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инсон ўз умри давомида оладиган барча информациянинг 70 фоизини 5 ёшгача бўлган даврида олар экан.»[3,53] Боланинг онги асосан 5 – 7 ёшда шаклланишини инобатга оладиган бўлсак, айнан ана шу даврда унинг қалбида оиладаги муҳит таъсирида маънавиятнинг илк куртаклари намоён бўла бошлайди. Одамзот учун бир умр зарур бўладиган табиий кўникма ва хусусиятлар, масалан, ҳар қайси боланинг ўзига хос ва ўзига мос қобиляти, атрофидаги одамлар билан муомаласи, тенгдошлари орасида ўзини қандай ҳис қилиши, етакчилик хислатларига эга бўлиши ёки эга бўлмаслиги, керак бўлса, дунёқараши – буларнинг барчаси, аввало, унинг туғма табиати, шу билан бирга, оилада оладиган тарбиясига узвий боғлиқ эканини ҳаёт тажрибаси кўп мисолларда тасдиқлаб беради. Айнан мана шу даврда бола ҳамма яхши-ёмон нарсани тушуниб, англай бошлайди, унинг беғубор онги бамисоли босма қоғоз сингари оиладаги, ён-атрофдаги

барча воқеа-ҳодисаларни, уларнинг замиридаги таассуротларни ўзига шимиб-сингдириб олади. Унинг ота-онасига, бобо ва момоларига меҳри ва ҳурмати, ўзини ўраб турган муҳитга нисбатан муносабати кундан кунга такомиллашиб боради. Бола мактабгача таълим муассасаларида тенгқурлари билан ўртоқлашади, ўйнайди, тарбиячи сўзлаб берадиган эртак, матал, ҳикоялар, турли хил топишмоқларни онгига жо қилади, бу унда илк тарихий онгни шакллантириб, ривожланиш босқичига кўтаради ва тарихий хотирага айланиб боради.

Мактаб даврида ўқувчи дунёни кенгрок идрок эта бошлайди, унинг атроф оламни ўзлаштириши, ижтимоийлашуви янги босқичга кўтарилади.

Ҳозирда Республикамиз мактабларида ўқитилаётган тарих дарсликлари ҳам пухта ишлаб чиқилган, деб бўлмайди ва улар, бизнингча, бир қатор камчиликлардан холи эмас. Дарҳақиқат, ҳамон республикадаги умумий ўрта таълим ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув юртлари, айниқса, олий ўқув юртлари ижтимоий факультетлари талабалари учун тарих фанидан давр талабига мос асосий манбалар, архив материаллари, республикамиз таълим тизимида педагогик амалиёт ва ҳар томонлама синов (эксперимент)да текшириб ўтилган теран дарсликларнинг яратилиши бирмунча оғир кечмоқда.[4,3] Собиқ иттифоқнинг парчаланиши Марказий Осиё давлатларининг мустақил суверен ривожланиш йўлига ўтиши таълим соҳасида яққол намоён бўлди. Ҳар бир мустақил республикада таълим соҳасига бўлган эътибор кучайди, бу соҳадаги ислохотлар жадаллашди, янги таълим тўғрисидаги қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий, давлат дастурлари ишлаб чиқилди. Мақсад мамлакат тараққиётига ҳизмат қилувчи миллий кадрларни тайёрлаш эди. Шу билан бирга умумий ўрта таълим тизимида ҳам бир қатор ислохотлар амалга оширилди. Бу мустақил суверен республикаларнинг келажаги бўлмиш янги авлодни тарбиялаш ва вояга етказишдан иборат эди. Бунинг учун, аввало, мактаблардаги дарсликлар ислохотига катта эътибор берилди. Мактаб дарсликлари мафкуравий ақидалардан холи миллий моделлар асосида ишлаб чиқилди. Айниқса, миллий тарих қайта ёзилди. Чунки бу фан, «ижтимоий тараққиёт ва ўтмишга оид ҳар хил воқеа-ҳодисаларнинг изчил ривожланиши, уларнинг қачон, қаерда, қандай ҳолатда юз берганлиги ҳамда инсониятнинг пайдо бўлиши, тадрижий эволюцион такомил жараёни ва бошқаларни ўрганати». [5,11]

МДХ мамлакатларида ўқитилаётган тарих айрим республикаларда сиёсий қуролга айлантирилди, одамларнинг тарихий дунёқарабини ўзгартиришга бўлган ҳаракатлар авж олди. Бу жараён дастлаб Болтиқбўйи давлатларида бошланган бўлса, секин-аста бошқа минтақаларга ҳам тарқалди. Натижада ёш авлоднинг тарихий онги янги асосда шакллантирилди ва бу ҳаракатлар бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Айниқса, мустақил давлатларда вояга етаётган янги авлоднинг тарихий онгини шакллантириш ҳамда ривожлантириш каби асосий вазифани ўрта мактабларда ўқитилаётган ижтимоий-гуманитар фанлар дарсликлари бажарди.

Тарихан бир маконда яшаб, умумий тарих ва бир илдизга эга бўлган Ўрта Осиё республикаларининг ўрта таълим тизимидаги ислохотлар уларнинг миллий тарихни яратиш ва тиклаш, тарих фанининг янгича руҳда ислоҳ қилиниши ўқувчи ёшлар тарихий онгни ривожлантирилишида муҳим аҳамият касб этди. Шунингдек, ўрта мактабларда ўқитилаётган тарих фани дарсликлари уларнинг мазмун-моҳияти нуқтаи назаридан бугунги кунда катта фарқ қилиши билан бирга, турли ёндашувларга эгаллиги тарафидан ҳам ажралиб туради. Аксарият республикаларда миллий давлатчилик тарихини яратиш ҳаракати, тарихга бугунги кун нуқтаи назаридан ёндашиш турли мунозара-баҳсларни келтириб чиқармоқда-ки, бу

биринчи навбатда, россиялик тадқиқотчиларни қўзғатиб қўйди. Хусусан, Россия Федерациясида Кадрлар захирасини тайёрлаш жамғармаси «Давлат клуби» («Государственный клуб») томонидан «Жамоат технологиялари маркази» нотижорат ширкатига берилган «Россия ва собиқ совет мамлакатлари ҳудудидаги ёшларда тарихга нисбатан конфронтациясиз ва интеграцион қарашларни шакллантириш» гранти (713-02-сонли) ҳамда мазкур жамғарма томонидан «Евроосиё» нотижорат ширкатига берилган «Янги мустақил давлатлар ёшларининг совет ва постсовет даврлари тарихини идрок этиши» лойиҳаси (905-02-сонли грант) асосида олиб борилган тадқиқотлар натижасида 12 та собиқ иттифоқ мамлакатларида тарих фани бўйича нашр этилган 187 та мактаб дарсликлари таҳлил қилинган. Натижада 2009 йили икки қисмдан иборат «Россия ва собиқ совет мамлакатлари халқлари умумий тарихининг янги мустақил давлатлар мактабларининг тарих дарсликларида ёритилиши» («Освещение общей истории России и народов постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств») китоби нашр этилди. Бу китобга Россиядаги турли нашрлар, турли мутахассислар муносабат билдирдилар ва бу яқингача ҳам давом этмоқда.

2012 йил 31 декабрда REGNUM ахборот агентлигининг «Россия овозлари» («Голоса России») сайтида «Красноярская газета»нинг «Ҳақиқатга етиш ёки Ким, нима учун тарихни қайта ёзади?» («Докопаться до правды, или Кто и зачем переписывает историю») мақоласи эълон қилинган. Мақолада ёзилишича, бугунги кундаги миллий тарих дарсликларида чоризм ва собиқ иттифоқ даври мустамлакачилик даври сифатида ўрта мактаб ўқувчиларга тақдим қилинмоқда. Мақола муаллифлари МДХ мамлакатларида ўқитилаётган дарсликларда Россиянинг шу халқлар тарихида тутган ролини мустамлакачилик сифатида баҳоланганига нисбатан салбий фикр билдирадилар. Гўёки, чор Россияси Озарбайжон, Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон ҳудудларини ўзига қўшиб олиб, бу халқларни ижтимоий-иқтисодий тараққиётга бошлаган-у, энди улар буни тан олмай, «кўрнамаклик» йўлини тутмоқдалар, қабилида гинахонлик қиладилар.

Мақолада яна «Иккинчи жаҳон урушининг келиб чиқишини Грузия, Латвия, Литва, Молдова, Украина ва Эстония тарих дарсликларида «Молотов-Риббентроп пакти»га алоқадор тажовузкорларнинг келишуви сифатида баҳоланмоқда»[6], деган ёзғириш ҳам бор.

Очиғини айтганда, мақолада муаллифларнинг масалага тенденциоз муносабатда экани шундоққина сезилиб турибди. Айтайлик, Ўрта Осиёнинг Россияга қўшиб олинмагани, балки босиб олингани исбот талаб қилмайдиган аксиомадир. Ушбу жараён бизнинг тарих фани дарсликларимизда: «XIX асрнинг иккинчи ярмида Россия империяси Туркистон халқларини мустамлака асоратига солди. Подшо ҳукумати ўлкани сиёсий-ҳудудий жиҳатдан забт этибгина қолмай, балки эрксевар, заҳматкаш халқни маънавий-руҳий бўйсундиришга ҳаракат қилди»[7,152] деб ўргатилади.

«Маълумки, тарихни ғолиблар ёзади. Биз **1991 йилда совуқ урушни**(таъкид бизники – Қ.М.) ютқизиб қўйдик ва, табиийки, ғолиб бу тарихни ўзи учун мос шаклга сола бошлади. Биз эса, мана борини кўриб турибмиз», дейилади мақолада. Биз юқорида таъкидлаганимиздек, 1991 йилда советлар иттифоқига кирган республикаларнинг қон тўкмасдан бирин-кетин мустақилликка чиқишини муаллифлар «совуқ уруш» деб атамоқдалар ва империяпарастлиги қўзғаб, алам билан «ғолиблар энди бўлган-бўлмаган воқеалардан тарих ясамоқдалар», деган даъвони олға сурадилар. Аслини олганда бу мақола асл тарих учун, тарихий воқеаларнинг

адолат нуқтаи назаридан ёритилиши учун жон куйдириш эмас, шовинистик ақидаларнинг, мафкуравий курашларнинг мевасидир.

Юқоридаги китобга батафсил муносабат билдирганлардан яна бири Максим Каракулов исмли муаллиф бўлиб, 2015 йил 21 апрелда интернет орқали тарқатилган «Собиқ СССР халқларининг мактаб дарсликларида тарих қандай қайтадан ёзилмоқда» («Как переписывают историю в школьных учебниках народов бывшего СССР»)[8] номли мақоласида собиқ иттифоқдаги тарих талқинини олдинги муаллифдан кам куюнчаклик билан ҳимоя қилмаган. (Қаранг: 3-илова)

Республикаимиздаги замонавий таълим тизимида ўқитилаётган тарих дарсликларида чор Россияси босқини ва мустамлакалаштириш сиёсати сўнгра, собиқ иттифоқ даври тарихига фақат бир томонлама ёндашилмаяпти, балки бу даврларнинг салбий жиҳатлари билан бир қаторда баъзи ижобий томонлари ҳам ёритилмоқда. Лекин, бугунги кунда тарихни сиёсийлаштириш, уни ўз мақсад-манфаатларига бўйсундириб, миллатлараро низоларни юзага келтириш ҳаракатлари кўзга ташланмоқда. Бу, айниқса, Украина мактаблари учун 2014–2015 йиллардан кейин нашр этилган тарих дарсларида кўзга ташланади. [9]

Биз МДХ давлатларининг ўрта мактабларида ўқитилаётган бир қатор тарих фани дарсликларини қиёсий ўрганганимизда уларнинг шакли, мазмун-моҳияти, тарихий воқеаларга муносабати ўхшаш ва фарқли томонлари борлигини аниқладик. Мисол учун, Россия Федерацияси ўрта таълим тизимида ўқитилаётган тарих дарслиги (Алексашкина Л.Н., Головина В.А. Всеобщая история с древнейших времен до конца XIX века. 10 класс. – М.: Мнемозина, 2010. – 431с.) да, аввало, тарих фанига кириш, унинг предмети, мақсади, мазмунига оид маълумотлар алоҳида ажратиб берилган. Дарсликда, бундан ташқари, ўқувчининг фанга бўлган қизиқишини ривожлантириш учун мавзулар оралиғида турли асар ёки воқеа-ҳодисаларнинг хроникаларидан парчалар берилган (аслини олганда, 2000 йилгача чоп этилган ёки амалда бўлган тарих фани дарсликлари шу тарзда нашр этилар эди). Дарсликнинг 422 – 427 - бетларида мавзулар бўйича тавсия этилган адабиётлар рўйхати алоҳида келтирилган-ки, бу ўқувчиларда фанга бўлган қизиқишнинг ортишига ёрдам берибгина қолмай, уларда мутолаага рағбатни кучайтиради ҳам.

Шунга ўхшаш тавсияларни Қозоқистон Республикасида 10 – 11 синф ўқувчилари учун нашр этилган тарих дарсликларида ҳам кўришимиз мумкин. (Қаранг: Садыков Т.С., Каирбекова Р.Р., Тимченко С.В. Всемирная история: Учебник для 10 классов. Общественно-гуманитарного направления общеобразовательных школ. Алматы: Мектеп, 2011.–296 с.; Толеубаев А.Т., Касымбаев Ж.К., Койгелдиев М.К. и др. История Казахстана: Учебник для 10 классов общественно-гуманитарного направления общеобразовательных школ. Алматы: Мектеп, 2010. – 240 с.) Қолаверса, мазкур дарсликларда турли интернет сайтларининг рўйхати кетирилиши ўқувчиларда замонавий технологияларни ўрганиш ва ўзлаштириш билан бир қаторда ўз тарихини ўрганишга бўлган интилишни орттиради.

Россия таълим тизимида тарих фанини ўқитишда дарсликлардан ташқари хрестоматиялардан ҳам фойдаланилади. Масалан, Россияда *Хрестоматия. История России. 6-10 классы. В 2-х частях. Часть 1. Сост. А. Данилов. Москва: Просвещение, 2015. – 762 с.; Орлов А.С., Георгиев В.А. Хрестоматия по истории России. – Москва: 2003. – 273 с.* ва бошқа хрестоматиялар мавжуд. Улар ўқув материалининг ҳар тарафлама тушунарли бўлишига, ўқувчиларнинг мавзунини тўла ўзлаштиришига хизмат қилади. Шу маънода ушбу тажрибани бизнинг мамлакатда ҳам жорий этиш фойдадан холи бўлмайди.

Яна бир эътиборли жиҳат – МДХ республикаларининг аксариятида «Ватан тарихидан ҳикоялар» дарслиги 4-синфда ўқитилади, бизда ушбу дарслик 5-синф дастуридан жой олган. Қолаверса, бизнинг ўрта таълим тизимимизда 6-синфлар учун ўқитилаётган «Тарих»[10,192] дарслигида қадимги дунё ва ватан тарихи битта жилдда баён этилган, аниқроғи, ватанимиз тарихига битта бўлим ажратилган-ки, бу бизнингча, такомилга муҳтож. Дарҳақиқат, республикамиздаги умумий ўрта таълим ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув юртларида тарих фанидан давр талабига мос дарсликлар, қўлланмалар, архив материалларидан фойдаланиш «республикамиз таълим тизимида педагогик амалиёт ва ҳар томонлама синов(эксперимент)да текшириб ўтилган теран дарсликларнинг яратилиши бирмунча оғир кечмоқда.» [4,3] Бу эса ўқувчиларда фанга нисбатан юзаки муносабат ва оқибатда саёз билимни шакллантирмоқда.

Россия мактабларида қадимги дунё тарихи 5-синфда[11] ўқитилиши ва ватан тарихи алоҳидалиги диққатга сазовор. Бундан ташқари Россия ва Қозоғистон мактабларининг 10- синф тарих дарсликлари[12] энг қадимги даврдан то XIX охири ва XX аср бошларигача бўлган оралиқни ўз ичига олади. Бу дарсликларнинг, бизнингча, ижобий жиҳати ушбу дарслик орқали ўқувчилар қадимги даврдан то янги давргача бўлган тарихни такрорлаб оладилар. Биз ўтказган социологик тадқиқотлар дарсликларда бу усулни қўллаш самарали эканини кўрсатди, яъни юқори синф ўқувчиларининг 75,7 фоизи 5- синф «Ватан тарихидан ҳикоялар» дарслигидаги маълумотларни эслаб қолмаган ёки қисман эслаб қолган.

Айни вақтда Ўзбекистон Республикасида ўқитилаётган мактаб тарих фани дарсликлари (5–11-синфлар учун) хронологик кетма-кетликда ёзилган бўлиб, бундай йўл тутиш ўқувчинин, аввало, тарихий даврларни ўзлаштиришини осонлаштиради, иккинчидан, ўтмишда бўлиб ўтган тарихий воқеа-ҳодисалар кетма-кетлигини тушунишни осонлаштиради.

Бундан ташқари, Россия ва Қозоғистон мактаб тарих дарсликлари алоҳида хариталар билан нашр этилиши ҳам ижобий тажрибадир. Чунки харита билан ишлаш ўқувчининг тарихий-гоеографик билимларини ривожлантиради. Бизда эса, ҳозирги кунда мактабларимиздаги дарсликлар харита билан таъминланмагани (бор хариталар дарсликка қистирма қилиб чиқарилмасдан алоҳида нашр этилиши уларнинг ҳамма мактабларга ҳам етиб боради, дегани эмас) ўқувчиларнинг харитани билмасликларига олиб келмоқда.

Ҳолбуки, бизда ҳам 2004 йилда нашр этилган 10-синф «Жаҳон тарихи» [13] дарслиги харита билан чиқарилган эди. Бундан ташқари 10–11- синф дарсликларида архив манбалари, тарихий ҳужжатлардан парчалар, интернет сайтларидан маълумотларнинг бериб борилиши ўқувчиларда тарихий билимларни ривожлантиришга, дунёқарашнинг кенгайишига ёрдам беради. Энг сўнги нашр этилган 10-синф ўқувчилари учун «Ўзбекистон тарихи»[14] дарслигида эса юқорида тавсия қилинган манбалар тугул ҳатто, хронология, луғат, умумий хулоса ҳам берилмаган.

Дарсликнинг сўнгида якуний, умумий хулосалар бериб бориш лозим, бу ўқувчида ўзлаштираётган мавзунинг ижтимоий-сиёсий жиҳатларини таҳлил қила олиш қобилиятини шакллантиради. Натижада унинг тарихий онги ривожланади, тарихий хотираси мустаҳкамланади. Афсуски, ҳозирги умумий ўрта таълим мактабларида ўқитилаётган юқори синф тарих фани дарсликларининг барчасида мавзудан кейин умумий хулосалар берилмаган. Шунингдек, ўрта синф тарих фани дарсликлари охирида ўқиш учун тавсия қилинган тарихий-бадий асарлар рўйхатини бериш ёки улардан мавзулар орасида парчалар келтириш мақсадга

мувофиқ. Шунда ўқувчининг фанни ўзлаштиришга бўлган интилиши ортади. Қўшимча адабиётлар бир томондан, ўқувчининг ўрганилаётган тарихий давр ҳақидаги тасаввурини кенгайтирса, иккинчидан, бадиий адабиётга бўлган қизиқишни ривожлантиради, унда мутолла маданиятини шакллантиради.

Дарсликлардаги тарихий воқеалар, тарихий шахсларнинг талқинида ҳам маромига етмаган, тескари таассурот уйғотадиган, «қош қўяман деб кўз чиқарган» ўринлар учраб туради. Биргина мисол, 9-синф «Ўзбекистон тарихи»[7,68] дарслигининг «Андижон қўзғолони» мавзусида қўзғолон етакчиси Дукчи Эшонга берилган таъриф ўқувчида мутаассиб диндор, одамларни алдаган ёлғончи-фирибгар сиймосини гавдалантиради.

Ўзбекистон тарихи дарсликларида кўпинча миллий ғоянинг асосий тамойиллари, мавзулар моҳиятига етарли даражада сингдирилмаган (миллий истиқлол даври тарихига оид дарсликларда ҳам бу ҳолат кузатилади) бўлиб, асосан давр тарихининг қуруқ баёни билан чекланиб қолинган. Бундан ташқари ўқитувчилар учун алоҳида методик қўлланмалар ишлаб чиқилмаган, борлари ҳам вилоятларга етиб бормаяпти. Тадқиқот давомида ўқитувчилар билан суҳбатларда маълум бўлди-ки, ўқитувчига ёрдам берадиган, унинг билимини бойитишга хизмат қиладиган, ҳар бир дарслик учун алоҳида кенгайтирилган қўлланма ва адабиётлар йўқ. Ўқитувчи учун яратилаётган методик қўлланмаларни қайта кўриб чиқиш ва бойитиш, ўқитувчиларга ҳар бир дарсликни ўқитишга кўмак берувчи алоҳида қўлланмалар яратиш ва тарихий-бадиий адабиётлар таъминотини яхшилаш, уларнинг билими ва фанига бўлган муносабатини ўзгартиради, ўз устида ишлашига кўпроқ ёрдам беради. Шу маънода умумтаълим мактабларининг 6-синф тарих ўқитувчилари учун 1994 йили академик А.Р. Муҳаммаджонов томонидан нашр этирилган қўлланмани (А.Р. Муҳаммаджонов. Ўзбекистон тарихи (V асрдан XVI аср бошларигача) Тошкент: Ўқитувчи. – 320 б.) қайта нашр этиш мақсадга мувофиқ. Гарчи бу методик қўлланмадаги мавзулар ҳозирги пайтда 7-синфда ўтилаётган бўлса-да, мазкур китоб ўзининг мукамаллиги, мавзуларнинг кенг ва тушунарли баён этилгани, ёрдамчи маълумотларнинг тўлақонлилиги, луғат ва расмларнинг ўз ўрнида келтирилгани ва бошқа фазилатлари туфайли бугунги ўқитувчининг ҳам меҳнатини енгиллаштиришга ҳисса қўша олиши билан диққатни тортади.

Ўзбекистон–Германия тарихчилари ҳамкорликда нашр этган монографияда қуйидаги фикрга алоҳида урғу берилганки, биз бунга қўшиламиз: «Ўзбекистонда ижтимоий-гуманитар таълимнинг долзарб вазифалари ёш авлодни юксак маънавият ҳамда бой ахлоқий ва гуманистик тамойиллар асосида тарбиялаш муаммолари билан узвий боғлиқ. Шу боисдан ҳам тарихнинг чуқур илдизларига мурожаат қилиш, шу билан бирга замонавий Ўзбекистон тарихининг ислохотлар ва янгиланишларини, унинг жаҳон ҳамжамияти билан уйғунлашувини, халқимизнинг тарихий-маданий меросига мутлақо янгича муносабатини ўрганиш долзарб вазифа ҳисобланади».[2,54]

Таниқли француз тарихчиси ва адиби Марк Ферро таъкидлаганидек, «тарихни болаларга, боринки – катталарга ҳам, қандай кўринишда етказишга қараб, шу онда жамият ўзи ҳақида нималар ўйлаши ва вақт ўтиши билан унинг ҳолати қандай ўзгариши ҳақида билиб олиш мумкин.» [15] Айнан бугун биз ёш авлодимизни тарихимизнинг қайси шонли саҳифаси билан қуроолантирсак, уларнинг тарихий хотирасига муҳрласак, эртага шунга монанд фарзандлар етишиб чиқади. Бежиз халқимизнинг «Уч оғайни ботирлар» эртагида ота вояга етган ўғилларига қарата: «Қўрқитмай ўстирдим – ботир бўлсин деб» дея мурожаат қилмаган.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент: 2017. № 27. – Б.13.
2. Тарих ва ўзликни англаш III: Ўзбекистон ва Германияда тарихни ёритиш. – Тошкент: Фан, 2008. – Б.9.
3. Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.53.
4. Тошпўлатов Т., Ғаффоров Я. Тарих ўқитиш методикаси. –Тошкент: Турон-иқбол, 2010. – Б. 3.
5. Ўзбекистон тарихи (Олий ўқув юртларининг номутахассис талабалари учун дарслик) – Тошкент: Янги аср авлоди, 2003. – Б. 11.
6. www.regnum.ru/news/polit/1610250.html#ixzz2Gpwyr500
7. Тиллабоев С., Замонов А. Ўзбекистон тарихи (XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари) умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синфи учун дарслик. –Тошкент: Шарқ, 2014. – Б.152.
8. <https://medium.com/history-and-geopolitics/-b712be8d36cd>
9. Қаранг: <https://odnarydyna.org/content/prolistav-uchebniki-po-istorii-ukrainy>
10. Сағдуллаев А.С., Костецкий В.А. Тарих: қадимги дунё: Умумий ўрта таълим мактабларининг 6-синф ўқувчилари учун дарслик. тузатилган ва тўлдирилган 4-нашр. –Тошкент: Янгийўл полиграф сервис, 2013. –192 б.
11. Вигасин А. А., Годер Г.И., Свенцицкая И.С. История Древнего мира. 5 класс: учебник для общеобразовательных учреждений – 17-е изд. – Москва: Просвещение, 2010 – 287с.
12. Алексашкина Л.Н., Головина В.А. Всеобщая история с древнейших времен до конца XIX века. 10 класс М.: Мнемозина, 2010. –431 с.; Толеубаев А.Т., Касымбаев Ж.К., Койгелдиев М.К., и др. История Казахстана. Учебник для 10 классов общественно-гуманитарного направления общеобразовательных школ. –Алматы.: Мектеп, 2010. – 240 с.
13. Ҳидоятлов Г. Жаҳон тарихи: 10-синф ўқувчилари учун дарслик –Тошкент: Шарқ, 2004. – Б.416.
14. Ражабов Қ., Замонов А. Ўзбекистон тарихи (1917-1991- йиллар): Ўрта таълим муассасаларининг 10-синфи ва ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларининг ўқувчилари учун дарслик. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2017. – 144 б.
15. Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира.– Москва: 1992. С. 9.